

# Vode Zelenog

Mirza Klimenta

## Prolog

Dvojica prijatelja prolazili su pored male crkve. Dok je Marko pretraživao svoj ruksak, sretan što je napokon pronašao hlad, Ismet je gledao prema groblju. Sjetio se dana kada je jedan od njegovih prijatelja iz djetinjstva isprovocirao svećenika ove crkve. Zadrhtao je prisjetivši se desetorice policajaca koji su ih progonili, još jednom čuvši odjeke pucanja, dok su trčali, spašavajući svoje živote.

– Izvoli, prijatelju – rekao je Marko, pružajući mu svesku, smješkajući se svojim uobičajenim, zadivljujućim osmijehom. – Ovo je moj poklon tebi.

Ismet je dobio i olovku kojom je trebao pisati o svom djetinjstvu, kako mu je rečeno, vraćajući se mislima unazad koliko je god mogao.

– Ovo je jedna od najvažnijih stvari koju ćeš učiniti na putu koji si poduzeo – Marko mu je također rekao. – Mnogo će suza natopiti ove papire dok budeš pisao, ali to je neophodno ako želiš da svjetlost uđe u tvoje srce.

Ismet je s ushićenjem otvorio svesku i na prvoj stranici pronašao rukom napisanu pjesmu čije su ga riječi dirnule:

*Srce mi poskoči kad vidim*

*Dugu na nebu:*

*Tako je bilo i kad je moj život započeo;*

*Tako je i sada, kad sam odrastao muškarac;*

*Neka bude tako i kad ostarim,*

*Ili me pustite da umrem!*

*Dijete je otac Čovjeka;*

*I mogao bih poželjeti da moji dani budu*

*povezani jedni s drugima prirodnom pobožnošću.*

– To je “Duga” Williama Wordswortha – rekao je Marko.

– Kakva pjesma! – uzviknuo je Ismet. – Tako kratka, a opet tako lijepa.

Čudna tišina uslijedila je nakon njegovih posljednjih riječi, tokom kojih se borio sa svojim nadolazećim osjećanjima. U mislima su mu nadošle slike, sjećanja na

njegovu daleku prošlost. Topla suza visila mu je na trepavicama dok je vrhovima prstiju prelazio preko stiha "Dijete je otac Čovjeka".

## Dio Prvi

## Poglavlje 1

Taman ispod masivnih stijena koje su ga zatvarale s jedne strane, ovaj dio rijeke postajao je svjetliji prema suprotnoj obali, gubeći svoju zelenu boju, bezbojan nad kaldrmom plićaka. Ovo mjesto omogućilo je trenutak tišine i odmora rijeci. Prethodili su mu zvuci šikljanja vode, buka snažnog probijanja među čvrste stijene koje su iznenada nestale nakon što je korito palo. Ovdje je, za razliku od bilo kojeg drugog mjesta niz ovu rijeku, površina vode bila glatka poput ogledala. Gledano odozgo, okruglo i zeleno, izgledalo je poput prekrasnog majušnog jezera stisnutog među liticama.

Ali postojalo je doba godine kada tišina i besprijekorno mirna površina nisu bile prepoznatljive osobine ovog mjesta. Za vrijeme vrućih ljetnih dana površina bi mu se uskomešala, a buka koja se mogla čuti odjekivala bi jače od vode koja je jurila dalje nizvodno. Lokalno stanovništvo – dječaci, ali i mladići – bili su ti koji bi pravili buku i uzburkavali vodu. Plivali bi ovdje, igrali mnoge igre i smišljali nove, smijući se sve vrijeme, zahvalni što su mogli tako radosno provesti najtoplije sate u godini. Neki, oni manje strpljivi, našli bi put do ovog mjesta već krajem aprila, ali većina bi se pojavila tek u julu. I često bi ovdje proveli čitav dan; komad hljeba i kriška sira, boca vode i nekad tvrdi, okrugli kolač – to je bilo sve što je bilo neophodno.

Mnogo je priča s ovog mjesta ponijeto kući, mnogo anegdota i priča o avanturama. Pobjednik u plivačkom takmičenju dobio bi velike pohvale od svojih vršnjaka, kao i onaj koji bi mogao najduže roniti, skočiti s najviše litice ili napraviti nešto izvrsno – poput salta – na putu prema vodi. I svake godine poboljšanje u odnosu na ono što je već viđeno. Ali herojske priče također su bile ispletene i od drukčijih niti, ne samo od natjecanja ili akrobatskih podviga. Srca slušatelja uskomešala bi se kad bi čuli za nespretnog plivača koji je zalutao u duboke vode, žestoko se borio s neumoljivim stiskom dubina i konačno bio spašen. To su bili pravi heroji, rekli bi mnogi, spasioci, o čijoj će se hrabrosti i vještinama pričati godinama. Da, lokalno stanovništvo je sa strašću i strahopoštovanjem gledalo na tihe duboke vode ovog mjesta. I, kao i svako drugo čudo prirode, svako drugo prelijepo, strahopoštovanja vrijedno mjesto, i ovo je imalo ime. “Zeleni” – tako su ga zvali, ovaj sjajni, prelijepi dio rijeke.

Bilo je, naravno, i drugih mjesta pored rijeke na kojima se mogao provesti zabavan sat tokom vrućih dana, ali ta su mjesta gotovo isključivo posjećivali mlađi dječaci. Ti plićaci bili su mjesta njihovog prvog susreta s ovom rijekom. To što nisu znali plivati, nije bilo bitno. Jurnjava kroz vodu, traženje kamena koji bi neko bacio, ronjenje zatvorenih očiju i nosa, hvatanje sićušnih riba rukama, skupljanje onih čudnih crnih riba koje su im izgledale poput minijturnih tavica – sve su ove igre donijele mnogo radosti njihovim malim srcima. Ipak, kad god bi stariji dječaci prolazili pored njih, krećući se uzvodno, mlađi bi često postali svjesni plitke vode oko sebe i osjećali bi se pomalo posramljeno. Bila im je poznata priča o mjestu koje se nalazilo dublje u klisuri. Odlazak do Zelenog bio je znak odvažnosti, privilegija. Plivati tamo, mislili su mnogi među mlađim dječacima, bilo je mnogo više od tumaranja po plićaku, vjerojatno sasvim drukčije iskustvo. Ali koliko drukčije? Kakva je voda ispunjavala Zeleni? Vjerovatno gušća, dublja, hladnija voda, struje koje je bilo mnogo teže savladati, ali koje su svakako pružale veliko zadovoljstvo onima koji bi uspjeli. Da li će i oni uspjeti jednog dana plivati u Zelenom? Oh, kako bi bili ponosni i važni dok bi prolazili pored ovih plićaka!

Srce svakog od tih mlađih dječaka pulsiralo bi od toplog uzbuđenja dok bi zamišljali sebe kako plivaju, rone, igraju se u Zelenom. Neki su se čak usudili vjerovati da će im se jednoga dana diviti, kao pobjednicima natjecanja u plivanju ili ronjenju; da će oni biti ti o kojima će se pričati legende. I dok je većina ostajala u svijetu svoje mašte, nikad ne govoreći o svojim ambicijama, uvijek je bilo nestrpljivih mladih duša kojima je čekanje donosilo nelagodu, ali i podsticaj.

Tako su, jednog vrućeg ljetnog dana, Emir i Ismet, dva najbolja prijatelja – dječaci koji još nisu imali devet godina – odlučili ostaviti plićak i otići dalje uzvodno. Istina, plićaci su im također donosili veliku radost, i s ovog mjesta su kući ponijeli mnoge entuzijastične priče, ali znatiželja prožeta osjećajem zavisti konačno je prevladala.

Emir je bio taj koji je prvi razmišljao o odlasku na Zeleni, i nije mu trebalo dugo da nagovori svog prijatelja da mu se pridruži. Ismet se u posljednje vrijeme osjećao vrlo nelagodno, igrajući se u plićaku, gledajući i slušajući one koji su prolazili pored njih. Nije mu se sviđalo bučno hvalisanje

starijih dječaka, a činilo mu se da mu se nekolicina smijala, vidjevši ga uronjenog u vodu koja mu nije sezala preko koljena. Da, napustit će ovo mjesto, plićak, složila su se dvojica prijatelja; naći će dovoljno hrabrosti da prošetaju uzvodno i zaplivaju u dubljim vodama. Ipak, iako ga je uzbuđivala sama pomisao da ide dalje uzvodno, Emir je bio zabrinut. Svjestan da je on vodič u ovu avanturu, i svjestan nevolja koje njihovi roditelji mogu prouzrokovati ako saznaju za nju, upozorio je svog prijatelja:

– Ovo mora ostati tajna, Ismete, naš odlazak na Zeleni. Tako to muškarci rade, čuvaju tajne; dječaci sve govore svojim roditeljima.

Dok su hodali obalom rijeke, stazom koja se sve više sužavala i sve manje bila osvijetljena Suncem, dvojica prijatelja isprva su bili prilično tihi. Bio im je nepoznat teritorij, i očima širim nego inače gledali su oko sebe. Visoke litice bile su im sa strana, obilje kamenja virilo je iz vode koja je moćno siktala u bučnim vodopadima pjenasto bijele boje, dok su duboke sjene skrivale opasno tihe dijelove tamne vode.

Ali čim je okruženje postalo poznato – a također i zbog entuzijazma koji su vidjeli kod drugih dječaka koji su krenuli u istom smjeru – njihova se mašta rasplamsala i riječi su počele navirati, sve tajne želje koje su imale veze sa Zelenim. Počeli su jedan drugom pričati sve što će pokušati u dubokoj vodi, pojedinačno i zajedno, kako će plivati, kao i stariji dječaci, pravilno izmjenjujući poteze rukama i nogama; kako će roniti, otvorenih očiju, stajati na rukama dok su u vodi, skakati s litica...

– Definitivno ću probati salto! – Emir je u jednom trenutku, zanesen uzbuđenjem, odmjerio veličinu svoje najave u očima svog umjerenijeg prijatelja.

Napredovali su s velikim iščekivanjem, korak po korak, veselo razgovarajući. Ali su također i pažljivo slušali, pogotovo kad su procijenili da veći dio puta imaju iza sebe; srca su im brže kucala uz buku koja je podsjećala na smijeh i uzbuđenje. Jesu li bili blizu Zelenog? Jesu li je napokon stigli? Jesu li – nažalost! – propustili jedno od onih legendarnih takmičenja?

Bio je to prilično uzak koridor kojim su prolazili nakon pola sata, bučan od vode, i s tako velikim stijenama koje su im stajale na putu, da su nekoliko puta morali ući u plićak da bi ih zaobišli. To im je odgodilo napredovanje, ali ih

nije brinulo. Jedino zbog čega su bili oprezni bile su rupe u zidovima litice s njihove strane, male špilje ispunjene tamom, posebno otvori blizu njihovih nogu. S divljenjem su gledali na dva starija dječaka koji su ih pretekli; kako su smjelo hodali, kao da su sigurni da, čak i da opasnost postoji, neće prepriječiti njihov put.

Ubrzo, mnogi su glasovi počeli da odjekuju mnogo jače, i Emir i Ismet su odmah shvatili šta to znači.

– Zeleni, Ismete, Zeleni!

Iza masivnih gromada koje su zadržavale vodu u udubini, ispred njih se pružao imponantan prizor. Litice su se iznenada raširile, a prostor između njih ispunio se blistavom svjetlošću. Nebrojeno mnogo boja došle su do izražaja; odjednom su mogli vidjeti široko plavo nebo, suhe sive litice, smeđu kaldrmu na obali rijeke; ali ono što ih je najviše oduševilo bila je zelena boja vode.

– Kako je lijepo! – rekao je Ismet, očaran, dok su mu oči blistale od ushićenja. Čuo je za ovo mjesto, mnogo je čuo o njemu, ali ono što je zamišljao bilo je daleko ispod onoga što je sada vidio.

Emir je zagazio u rijeku i uronio svoju praznu bocu u vodu. Kad se boca napunila, pridržao ju je prema svjetlu.

– Čudno – rekao je. – Voda nije zelena.

Dječak je neko vrijeme razmišljao, gledajući rijeku, a zatim natrag kroz bocu. Ismet mu je prišao, i on začuđen; uzeo je bocu i protresao je.

– Još nema boje – rekao je, gledajući uskomešane sitne čestice prljavštine. – Voda je zelena u rijeci; iz nje se može izvaditi voda, ali ne i boja.

Dvojica prijatelja neko su vrijeme tražili mjesto, a zatim sjeli malo dalje od grupe starijih dječaka. Ovaj izbor bio je namjeran; stariji dječaci su možda bili preglasni i veseli, a budući da nisu poznavali nijednog od njih, činilo se da je bolje držati se na distanci. Mjesto koje su izabrali nije bilo loše. Na njihovo zadovoljstvo, voda je pred njima bila providna, tek je postepeno postajala tamnija, i imali su dobar pogled. Zaista, bili su iznenađeni da ovo mjesto još niko nije zauzeo.

Ismet je pažljivo pregledao okolinu s ovog mjesta. Njegovom iznenađenju nije bilo kraja – Zeleni je izgledao još imponantnije, gledano s ovog mjesta. Kako su široko bile razdvojene litice, koliko široka rijeka! Nikada nije bio

na moru, ali može li ono zaista biti veće i ljepše od ovog? Možda je more veće, to bi moglo biti, ali sigurno nije ljepše! Pričat će svojim prijateljima o ovom divnom mjestu. Jedva je čekao da ih vidi, da im kaže da je posjetio Zeleni! To će učiniti danas; njegovi prijatelji su još bili tamo, nizvodno, tamo gdje su ih maloprije ostavili.

Pogledao je veliku gromadu koja je virila iz sredine Zelenog. To je bilo ostrvo kojem niko nije prilazio. Ništa ga nije doticalo osim sićušnih valova koji su nestajali ispod njegovih istrošenih zidova ili prskali o njih. Oko ove stijene bio je vidljiv prozirni prsten, ali ta se prozirnost izgubila gotovo odmah: njeno je mjesto zauzela tamnozeleno, gusta nijansa koja nije bila slična zelenoj boji koju je dječak mogao vidjeti ispred sebe. "Ovo je vrsta zelene boje koju bi trebao izbjegavati", pomislio je. "Opasna vrsta."

Rastuća buka privukla je njegovu pažnju. Vidio je grupu starijih dječaka u vodi i neko vrijeme ih posmatrao. Brzo su plivali i ronili na velike udaljenosti, čak i kroz tamnozeleno boju. A kad god bi izronili iz vode ili na trenutak prestali plivati, iz usta bi im izlazili glasni, živahni usklici koji su dopirali ne samo do njegovih ušiju, već i svih drugih koji su stajali na obali.

Dječak je postao zamišljen. Kako su prolazili trenuci, zbog sve lahkoće i radosti koje je vidio kod drugih, osjećao se pomalo nelagodno. Osvrnuo se oko sebe i primijetio da je najmlađi. Je li on jedini koji nije znao plivati? Najvjerovatnije jeste. Emir je znao da on nije vješt u vodi i neće mu se smijati. Ali da li je to bio slučaj s ostalima, sa starijim, iskusnijim dječacima; da li će mu se oni smijati?

Pogledao je bliže sebi, kao da pokušava pobjeći od misli koje kao da su mu dolazile iz dubljih voda. Zabavilo ga je ono što je vidio u plićaku. Primijetio je nekoliko crnih mrlja kako se kreću, okrećući se tamo-amo, pritiskajući naprijed, nazad. Činilo se da su ta mala stvorenja zarobljena u malom plićaku i da su se pokušavala osloboditi, često izlazeći na suho, a zatim moćno vijugala nazad žestokim repićima. To su bile male ribe u obliku tave koje će, neko mu je rekao, jednog dana postati žabe. Nije tačno, bio je siguran; još jedna priča ispričana maloj djeci; ove čudne, glupe male ribe mogle su rasti, ali nikada neće postati nešto sasvim drukčije.

Posmatrao je sitne crne mrlje dok nisu sve, jedna po jedna, pronašle rascjep i pobjegle, provlačeći se ispod tamnozelenog pokrivača.

Emir se već pripremao za svoj prvi zaron u Zeleni. Ugledavši ga, i Ismet se počeo svlačiti. Tek je bio skinuo majicu kad su do njega doprli iznenadni, glasni zvuci. Pogledao je u vodu i odmah osjetio neizmerno uzbuđenje: ono o čemu je tako mnogo slušao – proslavljena takmičenja u plivanju – odvijalo se pred njim.

– Trka, Emire! Gledaj! – uzviknuo je, pokazujući na tamnozelenu vodu.

Bilo je to žestoko nadmetanje. Mnogo je ruku žustro posezalo naprijed kroz vodu, divlje je kovitlajući. Bijeli su se tragovi protezali iza brzih stopala. Plivači su se na početku ravnomjerno kretali, ali onda je jedna figura počela voditi, odvajajući se od linije. U ovom je trenutku buka navijača koji su stajali na obali postala posebno glasna, čineći Ismetove oči blistavim od uzbuđenja.

Plivači su jače pritiskali, ali niko nije mogao doći do vođe. Činilo se da je siguran u svoju pobjedu, čak se usudio pogledati iza sebe u jednom trenutku, hrabro izazivajući ostale. A kad je konačno stigao do litice i ispustio glasan krik pobjednika, kroz Ismeta je prošao drhtaj oduševljenja. Gledao je heroja, nekoga o kome će se pričati priče! Kako dobro, kako uzbudljivo je bilo biti svjedok svega ovoga!

Ali dok je Ismet bio jako uzbuđen, Emir je pokazivao daleko manje entuzijazma. Kao da je uvrijeđen Ismetovom reakcijom, rekao je neprijateljskim glasom:

– Imaju po četrnaest godina, nije ni čudo što ovako plivaju. I sigurno bih ja bio pobjednik da sam u njihovim godinama. Bio bih ispred današnjeg pobjednika koliko i on ispred ostalih!

Ismet ga je pogledao. Izraz Emirovog lica iznenadio ga je više od riječi, i odlučio je ne odgovoriti. Zaista, osjetio je da bi se gorčina njegovog prijatelja mogla okrenuti protiv njega, kao što se ubrzo i dogodilo.

– I svi bi ti se smijali jer ne znaš plivati – nastavio je Emir. – A šta ti radiš? Diviš im se!

Ismet je slegnuo ramenima. Pogledao je u rijeku, u tamnozeleno mjesto ispred njih, a zatim u svoja stopala. Zabrinula ga je primjedba njegovog prijatelja.

Kad se pobjednik približio obali, i dalje se smijući i vijajući pesnicama, pobjednički, Ismet ga je posmatrao s posebnom pažnjom. Prepoznao ga je; bio je to jedan od ona dva starija dječaka koji su ih preduhitрили na putu do ovog mjesta. Kad je dječak izašao iz rijeke, Ismet je primijetio trag na njegovom tijelu: veliki ožiljak prelazio mu je preko trbuha, neobično vidljiv na preplanuloj koži. To je bio prvi put da je vidio takav ožiljak. Šta se dogodilo s ovim dječakom? Je li zaista bio toliko bolestan da su doktori morali napraviti takav rez? Ali to sada nije bilo važno; danas je sigurno zdrav – pobjednik, heroj!

Kako se pobjednik približavao drugim dječacima, Ismet je s nestrpljenjem posmatrao kako će se oni ponašati prema njemu. Ali i prije nego što su se njegovi prijatelji rukovali s njim, s pobjednikom, čestitajući mu, Ismet je vidio da u ovom dječaku postoji nešto posebno, nešto što ga je odvajalo od drugih. Nije bio viši od svojih prijatelja, ali je izgledao viši, nekako uspravniji, i hodao je tako da su mu svi prijatelji davali više prostora nego drugima. Da, bilo je nečega neobičnog u ovom dječaku, osim ožiljka.

– Idem sada u vodu, Ismete – rekao je Emir. – Požuri ako mi se želiš pridružiti.

Ismet se lagahno trgnuo. Nervozno je odvratio oči, odjednom neobično ozbiljan.

– Idi – rekao je. – Dolazim za minut.

Presavivši majicu, Ismet je pogledao tamnozelene dubine i počeo razmišljati o dječaku koji je pobijedio u takmičenju, o sebi. Osjećao se sitno, posramljeno; drugi su sudjelovali u plivačkim natjecanjima, postajali heroji, a on nije znao ni plivati.

Trebalo je proći neko vrijeme dok Ismet nije ušao u vodu. Sa strahom je posmatrao svoje korake preko klizave kaldrme kao napola smrznut, uvjeren da su ga stariji dječaci gledali od trenutka kad su mu se stopala pokvasila. Pogledao je oko sebe kad mu je voda došla do bedara i, na njegovo veliko zadovoljstvo, vidio je da su svi ostali zaokupljeni svojim igrama. Od ove spoznaje mu se uzбудila krv. Počeo je trčati kroz vodu, što je brže mogao, i pao

je naprijed kad mu je dodirnula struk. Voda je bila pomalo hladna i on je odmah ustao, ali je bio zapanjen novim iskustvom; kako je čudan bio taj osjećaj, tijelo potpuno uronjeno u vodu!

Dječaku je trebalo nekoliko minuta da se prilagodi novom, slatkom osjećaju lahkoće. Voda ga je podržavala sa svih strana, dizala, uvrtala, igrala se s njim kao da je pero-lahak. Kako je bio zahvalan za ovaj dan, za ovu vodu, za Zeleni. Kako je dobar osjećaj bio što ovdje može učiniti mnogo više nego što je mogao u plićaku. Pokušat će sve one stvari o kojima je govorio Emiru, sve.

Tamo, gdje voda nije sezala dalje od njegovog struka, Ismet je uživao u mnoštvu novih igara. Pokušao je zagrliti vodu, a zatim podjednako sretno pritiskao rukama unatrag, iskusivši snažniji otpor. I bacao se kroz vodu, naprijed i nazad, ronio. Emir mu se ubrzo približio i zajedno su igrali stare igre, ali i one koje je samo dublja voda mogla učiniti uzbudljivima: hrvanje, skakanje u vodu s kamena, stajanje na rukama, utrkivanje.

- Pogledaj me, Ismete, vidi!
- Sad ti mene pogledaj! Hej!

Pozivi su se izmjenjivali; njihova su se srca smijala. Ovo je, nesumnjivo, bilo najradosnije iskustvo u njihovim mladim životima.

Dok su se vraćali iz vode, Emir je rekao svom prijatelju:

– Ispitivao sam vodu i na drugim mjestima, čak i na dubokim. Ali nikada nisam mogao izvući zelenu boju. Zaista je čudno – kad čovjek dodirne vodu, njena boja nestaje. Inače je zelena!

Dvojica prijatelja sjela su na obalu, na svoje mjesto. I priče o Zelenom počele su se pričati odmah, njihova nova iskustva. Ali ovaj razgovor nije bio nimalo miran i razumljiv; jedan je prekidao drugog, a često se događalo da su govorili istovremeno. Dok je Emir bio oduševljen sposobnošću da stoji na rukama, Ismet je s uzbuđenjem pričao o novootkrivenoj mogućnosti da pluta, da bude lagahan poput pera; i niti je Ismet čuo da će Emir sljedeći put pokušati skočiti s višeg kamena, niti Emir da će Ismet pokušati otvoriti oči dok bude ronio, možda čak i uloviti sitnu ribu. Zapravo, bili su toliko zaokupljeni svojim pričama da nisu primijetili prisustvo starijeg dječaka u njihovoj blizini. Ali jak zvuk koji se uskoro probio kroz zrak učinio ih je bolno svjesnima ovog uljeza.

Ismet se brzo okrenuo i podigao pogled. Šok je držao njegove oči prikovane za dječaka, ali onda je slijedio smjer dječakovog pogleda. Tu, odmah pored njega, podijeljenu na pola, ugledao je zmiju. Dva su se dijela i dalje okretala, žestoko se uvijajući, glatka, smečkasta koža životinje zapanjujuće svjetlucava na sivim stijenama.

– Ah!

Ispustivši glasan uzvik, skočio je, ne jedan, već tri, četiri koraka dalje, dok mu je srce divlje zakucalo. Zmija je bila živa, dvostruko živa, a usta su joj ludo zijevala. I to nije bila mala zmija – bila je duža od njegove noge!

– Ismete! – Emir je viknuo. – Je li te ujela?

Ismet nije mogao odgovoriti. A činilo se i da nije mogao ništa čuti. Iz širokih, užasnutih očiju, lica sablasno blijedog, dječak je pogledao svog spasioca, pa onda zmiju. Nije se pomaknuo, već je stajao kao da se zamrznuo. Stariji dječak nastavio je bacati kamenje na gmizavca, i tek kad je samo sivo kamenje bilo vidljivo, Ismetovo tijelo malo je popustilo. Morao je čučnuti; drhtava koljena teško su mogla izdržati težinu njegovog tijela. I bilo mu je užasno, užasno hladno.

– Imao si sreće što sam je primjetio!

Ismet je podigao pogled, ali vid mu je bio pomalo zamagljen i nije mogao jasno vidjeti dječaka koji mu govori. Ali veliki ožiljak koji je prelazio preko dječakovog trbuha pomogao mu je da prepozna svog spasioca.

– Zapravo nisam imao posla ovdje, samo sam htio malo prošetati – nastavio je stariji dječak. – Ali bio bi u velikoj nevolji da nisam bio ovdje, u velikoj nevolji!

Lice spasioca poprimilo je prilično ozbiljan izraz dok je ponavljao riječi. Nepomičan, Ismet ga je samo gledao.

Prošle su duge minute prije nego što je Ismet došao k sebi. Čudom je njegov stomak postao smireniji, dok je ostatku tijela trebalo više vremena, mnogo više. Drhtanje udova i osjećaj hladnoće i dalje su trajali, oba vrlo neugodna, ali najneugodnija je bila napetost koja ga je obuzela, osjećaj da je prijetnja stalno i svuda oko njega. Raširenih očiju gledao je oko sebe, posmatrao brojne rupe koje su zjapile iz zidova litice, posmatrao gomilu kamenja. Opasnost je sad vrebala sa svih strana, iz hiljadu uglova, iz najsitnije

rupe, iza najmanje stijene, svugdje je iznenada bila opasnost. A bilo je više nego što se moglo vidjeti što ga je plašilo, mnogo više; pred očima su mu bljeskale zastrašujuće slike: zmijska usta, roskasti odsjaj u njima, blistava zmijska koža... Kako bi užasno bilo da ga je zmija ujela!

Odavno su napustili mjesto na kojem su sjedili. To je bilo proketo mjesto, nikad više neće proći pored njega, a kamoli tamo sjediti. A misli o još jednom zaronu sada su djelovale glupo. Ne, vidjeli su dovoljno Zelenog, više nego dovoljno. Sva dobra sjećanja prekrila je sjena užasnog događaja, i sada su samo čekali da im se snaga vrati u noge kako bi napustili ovo mjesto; na putu nizvodno bili su potrebni čvrsti koraci, čvrsti koraci i vrlo budne oči.

Dok su čekali, dva dječaka posmatrala su Ismetovog spasioca. Ponovo je plivao u vodi, smijući se, kao da se ništa nije dogodilo.

– Idemo na još jedno takmičenje! Hajde da vas sada pobijedim u ronjenju! – zvao je svoje prijatelje.

Hodanje nizvodno oduzimalo je znatno više vremena nego što su dva dječaka zamišljala. Visoke litice i odsustvo svjetlosti učinili su da se osjećaju zarobljeno, i s velikim su oprezom poduzimali svaki korak. Ovaj put su otkrili mnogo novih rupa u stijenama, daleko više prijatniji. Kako su nepromišljeni bili jutros, kako glupi. Gotovo svaka izbočena stijena imala je nešto opasno u sebi, svaki kamen koji im se nalazio na putu. I svi ti siktavi zvuci – jesu li ih čuli jutros?

Ubrzali su korak čim ih je sunčeva svjetlost dosegla; mjesto na kojem su bili jučer bilo im je nadohvat ruke, mjesto bez visokih zidova okolo.

Osjetili su olakšanje dok su sjedili na obali. Ispred njih, glasni i vrlo sretni, nekoliko dječaka uživalo je u plićaku.

Dok je Emir zurio ispred sebe, Ismet je gledao u uzani otvor iz kojeg je bučno navirala rijeka, postepeno postajući mirnija i mnogo šira. Danas je prvi put u životu zašao iza tog mjesta, a svijet koji je tamo pronašao pokazao mu je i svoju lijepu i svoju ružnu stranu. Ali mogao se sjetiti samo one ružne, barem u ovom trenutku.

Ali dok je gledao sjene uhvaćene između visokih litica, u Ismetovim mislima počele su se pojavljivati drukčije slike, ne samo grozne uspomene. Sjetio se lica dječaka koji ga je spasio, koliko je bio hrabar, ubivši zmiju, kako je

uzrujan pričao o tome što se moglo dogoditi. Ovaj je dječak nesumnjivo bio jedan od onih junaka za koje je čuo, jedan od onih kojima su se svi divili. Prepoznao je da u ovom dječaku postoji nešto posebno i prije incidenta, ne samo po vještinama plivanja, već i po njegovom izvanrednom držanju.

– Emire... – okrenuo se ka svom prijatelju nakon trenutka razmišljanja. – Znaš li kako se zove dječak koji me je spasio, onaj koji je ubio zmiju? Koža mu je tamnija; pitam se da li je Ciganin.

– Ah! – Emir je odgovorio, kao da se protivi. – Ne znam mu ime, ali znam da je Srbin!

Ismetove oči postale su šire.

– Srbin? Kako znaš?

– Znam – rekao je Emir vrlo sigurnim glasom. – I nije te spasio; Srbin to nikada ne bi učinio.

Ismet ga je radoznalo pogledao. Boreći se protiv iznenadne zbunjenosti, pustio je da mu glas postane malo glasniji:

– Ali on je ubio zmiju! Sigurno bi me ujela da on nije bio tamo, sigurno!

– Ne, Ismete! – Emir je uzviknuo, iritiran načinom na koji je Ismet govorio. – Zmiju bih ja primijetio i ubio bih je! A ovaj je dječak gađao kamenjem samo radi zabave, ne zbog tebe!

Odmahnuo je glavom; lice mu se suzilo od bijesa.

– Zar stvarno misliš da je on došao tamo da te spasi? Oh, Ismete, kako si glup!

Zavladala je neugodna tišina. Sjedili su jedan pored drugog, dvojica prijatelja, ali kao da je zid stajao između njih. Emir bi s vremena na vrijeme odmahnuo glavom i teško bi uzdahnuo, očito još uvijek ljut. A Ismet je vrlo jasno mogao čuti njegove uzdahe.

Osjećaj krivice pritiskao je Ismeta dok je sjedio pored svog prijatelja. Sad se sjetio kako mu je Emir prije nekoliko sedmica zamjerio jer se pozdravio s Ivanom, Srpkinjom s kojom su pohađali nastavu. Prisjetio se onoga što mu je njegov prijatelj tada rekao o Srbima. Za njih, Bošnjake, Srbi su bili neprijatelji, kao i svi drugi hrišćani. Najbolje što se moglo učiniti u njihovom prisustvu bilo je biti na oprezu; vjerovati im, biti prijatelj s njima – to je bio opasan, neprihvatljiv, neoprostiv grijeh. Emirove riječi, one koje je tada čuo i one koje je

upravo čuo, odzvanjale su u Ismetovim ušima dok je sjedio pored svog prijatelja, nepomičan i kriv.

– Idemo sada! – Emir je iznenada rekao. – Baš sam gladan.

Dok su išli, Ismet se okrenuo i pogledao prema rijeci. Nešto što je vidio uzburkalo mu je srce sukobljenim emocijama: grupa starijih dječaka izlazila je na čistinu, i činilo mu se da je među njima vidio svog spasioca, Srbina.

Dvojica prijatelja hodali su zajedno dok nisu stigli do glavne ulice svog grada, gdje je stajao impozantan spomenik. Sutra tamo neće biti sastanka, i nisu znali kada će biti njihov sljedeći izlet do rijeke. Ali Emir je još jednom podsjetio Ismeta da roditeljima ne smije govoriti o njihovoj posjeti Zelenom, i, što je još važnije, da o događaju sa zmijom ne smije nikome reći.

– Od ovog dana – rekao je vrlo čvrstim glasom, – treba govoriti samo dobro o Zelenom i to samo bliskim prijateljima. Razumio? U redu onda, Ismete, vidimo se.

Dvojica prijatelja su se rukovali i svaki je krenuo svojim putem.

## Poglavlje 2

Bilo je to vruće ljetno popodne. Ismet je ubrzo primijetio da toplina ne dolazi samo od Sunca, već i od ugrijanog puta. Izuo je sandale, dopuštajući da toplina obuhvati njegove mokre, naborane tabane. Konjska zaprega prošla je pored njega. Osjetio je sažaljenje prema životinji, vidjevši napor s kojim je vukla teret. Sjetio se legende o tome kako je ovaj grad, Tutin, dobio ime: po tutnjavi ogromne konjice koja je kroz njega prošla prije nekoliko stotina godina. Ali koliko je velika bila ova konjica? Veoma velika; želio bi vidjeti njenu sliku; možda je škole imaju u svojim bibliotekama.

Kad je dječak stigao u ulicu u kojoj se nalazio njegov dom, do njega je došao lagahan, ugodan zvuk, i on se zaustavio. Bio je to glas uz koji bi se okrenuo prema jugoistoku s podignutim rukama. Mujezinov poziv, i ovaj put je na njega odgovorio molitvom. Ali kad je htio izraziti zahvalnost, bilo mu je izuzetno teško izgovoriti riječi. Razmišljao je o dječaku koji ga je spasio i o Emiru; još jednom, sukobljene emocije uzburkale su njegovo malo srce.

Ismet je uskoro bio blizu svoje kuće. Sjećajući se posljednjih riječi prijatelja, dječak je prišao kapiji dvorišta. Ne, neće reći roditeljima da je bio na Zelenom; u stvari, neće im reći ni da je s Emirom plivao u plićaku, iako je dobio njihovo dopuštenje za to; ne, najbolje bi bilo da im uopće ništa ne kaže.

U dvorištu ga je dočekala majka; zvala se Refida. Bila je zauzeta s gomilom ćilima – malim tradicionalnim bosanskim tepisima – ali pažljivo je pogledala sina dok se približavao. Primijetila je da mu je kosa još pomalo mokra i da su mu oči bile pomalo nesigurne dok ju je gledao.

– Gdje si bio, Ismete? – pitala je. – Na plivanje s Emirom?

Zakoračivši malo bliže sinu, primijetila je da je bjelkasti krug koji se ranije stvorio na dječakovom licu postao izraženiji.

– Dogovorili smo se da ne roniš, zar ne?

Ismet je posramljeno klimnuo glavom, odvrativši oči.

– Možeš li mi sada pomoći? – rekla je Refida. – Uzmi ćilim, taj s vrha gomile, i odnesi ga u kuću.

Dječak je prišao gomili, zadovoljan što njegova majka nije postavljala više pitanja. Pokušavao je shvatiti zašto je šara na ovom ćilimu toliko posebna,

da je samo ovaj trebalo da se ponese u kuću. Ali dok je posezao za ćilimom, užasno glasan zvuk naglo je prodro kroz zrak, tresući prozore kuće. Dječak je osjetio bol u ušima, oštar bol koji se pojačao s još jednim žestokim praskom eksplozije. Pao je na zemlju i, koliko je mogao, pritisnuo uši dlanovima.

– Ismete! – viknula je Refida. – Ismete!

Dječak je bio užasnut. Ne znajući šta se događa, čak se opirao majčinim rukama dok ga je ona pokušavala podići sa zemlje.

– Ustani, Ismete! Ustani! – Refida je pozivala u panici. – To sam ja, sine, tvoja majka!

Kroz maglu koja mu je iznenada prekrila oči, Ismet je prepoznao majku. Čvrsto ju je uhvatio za ruku, podigao se sa zemlje i počeo trčati, okrećući se sve vrijeme, gledajući prema nebu, tamo odakle je dolazila opasnost.

Njegov otac Sadik uzeo ga je u naručje baš kad je htio ući u kuću. Čovjek je istrčao, i sam užasnut bukom, i bio je potresen do srži kad je vidio izraz lica svoga sina: nikada ga nije vidio tako blijedog, tako širokih očiju, tako uplašenog. Brzo je uveo dječaka u kuću, zatvorivši vrata za sobom, dok je, još jednom, nesnosno jak zvuk rastrzao nebo iznad njihove kuće.

Roditelji su se potrudili da smire sina kada su avioni napustili nebo. Bilo je bolje sada kada je uz sebe imao oca i majku i više nije bio vani, ali još se nije osjećao potpuno sigurno. Raširenih očiju dječak je gledao kroz prozor, trzajući se i uz najsitniji zvuk, stišćući zube pri pogledu na pticu. Ruke su mu još drhtale, i koljena, odjeci strašne buke bili su i dalje u njegovim ušima. Ponekad se, kao izgubljen, osvrtao oko sebe, tražeći nekoga, umirujuću ruku, riječ, odgovor na pitanja koja su mu prolazila kroz glavu. Šta je to bilo, taj zvuk? Hoće li opet naići, onako nasilno, ili još gore? Gdje bi se sakrio? I slike su mu bljeskale pred očima: ruka njegove majke, njegovo trčanje, avion, preplašeno očevo lice.

Kasnije, pred spavanje, kad se uspio prisjetiti svih detalja o čudnom događaju, Ismet je bio vrlo zbunjen. Otac mu je rekao da nema razloga za brigu, da avioni pripadaju njihovoj zemlji, Jugoslaviji, da je to bila vojna vježba u kojoj su piloti testirali nova krila. Dječak nije postavljao dodatna pitanja, ali nije povjerovao u ono što mu je rečeno. Razmišljao je o očevom objašnjenju, riječ po riječ. Ne, postojalo je veliko neslaganje između onoga što je rečeno i kako je rečeno. Zašto, ako je sve ovo bilo tako bezazleno, zašto se onda njegov

otac tako zabrinuo, a posebno majka, široko razrogačenih očiju i drhtavog glasa? I zašto su bili toliko očajni, objašnjavati mu ovo stotinu puta, kao da se i sami trebaju tješiti?

Više od sat vremena dječak se borio protiv sukobljenih misli. U nemogućnosti da zaspi, ustao je i krenuo prema dnevnoj sobi u kojoj su sjedili njegovi roditelji. Ali razgovor koji je čuo kad je zakoračio u hodnik sledio mu je srce. Slušao je, trudeći se da ostane nepomičan.

– To su bili Srbi, Sadik! – rekla je Refida, prestrašena i očajna, kao da pokušava podsjetiti muža na nešto vrlo važno. – I sve se već dogodilo, zar ne vidiš: Hrvatska je nedavno gorjela u plamenu, Bosna je sada u plamenu, a Srbi sigurno neće ostavili Sandžak na miru, svoju teritoriju na kojoj oni nisu većina!

Ismet je vrlo pažljivo slušao, osjećajući duboko u sebi strah svoje majke; nikad se prije nije osjećao ovako bespomoćno, ovako ranjivo.

– Mislim da će s nama biti drukčije – rekao je Sadik, namećući smirenost u svoj glas. – Mi živimo u Srbiji; Hrvatska i Bosna su nešto drugo.

– Ali Srbima se ne može vjerovati, Sadik! Historija nas je tako naučila! Jednostavno im se ne može vjerovati! A naši ljudi to znaju, već bježe. Naši susjedi s kraja ulice, Fejzovići, pobjegli su u Tursku. Zar ne bismo trebali i mi da bježimo?

Sadik je šutio neko vrijeme, zamišljen. Onda je rekao:

– Ne bismo trebali donositi takve odluke brzo, Refida. Ali svakako bismo trebali držati oči otvorene. U svakom slučaju, ne bismo trebali raspravljati o ovim stvarima pred Ismetom, ne bismo trebali gledati vijesti kad je on u sobi s nama. Vidjela si kako se danas uplašio, jedno dijete.

Dječaku je bilo teško napustiti hodnik a da ostane neprimijećen. Cijelo tijelo mu se treslo uz jake otkucaje srca kad se vratio u svoju sobu; ono što je čuo bilo je više nego važno, otkrivena mu je tajna.

Stajao je mirno, puštajući da moćno pulsiranje prolazi kroz njega. Riječi koje je upravo čuo još jednom su mu odjeknule u ušima; sada je znao istinu o avionima i znao je kako su se zapravo osjećali njegovi roditelji. Kako je samo njegova majka bila uplašena, kako joj je drhtao glas! Čak je i njegov otac, kojeg je rijetko vidio ili čuo uznemirenog, imao poteškoća u održavanju smirenosti.

Oboje su pokušavali i pokušavat će i dalje sakriti istinu od njega ako se nešto slično dogodi. Ali sada su zakasnili.

Tama oko dječaka bila je potpuna. Pogledao je kroz prozor; iznenađen, vidio je da svjetlo u dvorištu nije bilo upaljeno, kao ni u dvorištu komšija. Odjednom ga je osjećaj ozbiljnosti zaogrnuo poput debelog, teškog pokrivača. Možda su i njegovi susjedi pobjegli u Tursku, kao i oni Fejzovići. Ali on i njegovi roditelji su ostali; zašto im svjetlo u dvorištu nije bilo upaljeno?

Drhtaj je prošao kroz dječaka kad je shvatio koliko je bilo opasno tiho oko njega. Sad je bio svjestan neprijatelja, opasnosti, svjestan da je riječ o starom neprijatelju, o kojem je slučajno saznao maloprije. Ali nije li ovo danas drugi put da je čuo o Srbima, koliko su bili loši? U mislima su mu se složile Emirove i majčine riječi: *Srbima se ne može vjerovati.*

Dječak je te noći samo malo spavao, nepovjerljivo se okrećući u svom krevetu. Ono što je čuo, riječi njegovih roditelja, odjekivale su mnogo puta u njegovim ušima.

Sljedeći dan Ismet je proveo sam u dvorištu. Nije mu bilo dozvoljeno da izađe van ograde, i bio je zamoljen je da ostane blizu ulaznih vrata. Refida bi često izlazila iz kuće i posmatrala ga, nekoliko puta vrlo uzrujana jer ga nije mogla odmah uočiti.

– Ostani blizu, Ismete – podsjetila bi ga. – Tvoj otac je tako rekao, sjećaš se?

Slijedeći upute, dječak se igrao uglavnom ispred kuće. Sam, i također iznerviran starim triciklom koji mu više nije odgovarao, pokušavao je osmisliti nove igre. Počeo je slagati kamenje, trudeći se da od njih formira kocku, a zatim je uništio svoju konstrukciju i ponovo je izgradio koristeći manje komponente. Onda je pokušao formirati nešto drukčije, piramidu, ali s malo uspjeha. S tugom u očima gledao je svoje omiljeno mjesto za igru, blizu ograde, tamo kraj šljive u hladu. Tamo se igrao nedavno, oblikovao figure od gline, sićušnog čovjeka, sićušnu kravu, trčao je za loptom i penjao se na drvo. Ali danas to nije mogao raditi, i razumio je zašto.

Dječak je uvijek iznova razmišljao o avionima, strahu svojih roditelja, nepovjerenju svoje majke, očevoj rezerviranosti. Sada, dan kasnije, sve mu je to bilo vrlo čudno, kao da je san. Sve je bilo dobro prekjucher – igre, prijatelji,

roditelji – ali onda se sve naglo promijenilo. Bilo je to kao da se probudio u drugoj, njemu nepoznatoj i neprijateljskoj zemlji, zemlji u kojoj je morao sve naučiti iznova.

Mnogo mu se pitanja vrzmalo u glavi. Ko su bili Srbi, ko Hrvati, a ko Bošnjaci? Od kada su ti ljudi počeli da se mrze; je li sve počelo prije sto godina, dvjesto? I zašto toliko dugo žive zajedno, ako su se toliko mrzili?

Nije mogao odgovoriti ni na jedno pitanje, ali bio je zahvalan što je poznavao nekoga ko će mu pomoći, nekoga ko je, kako se sada pokazalo, bio svjestan svega ovoga. Njegov prijatelj Emir će mu sve objasniti – on je znao ko su Srbi.

Dječakov otac se pojavio na kapiji nakon nekog vremena. Ismet ga nije očekivao tako rano, a iznenadilo ga je i što je ostao s njim mnogo duže nego obično. Dječak je uživao u minutama koje su proveli zajedno, radeći na kamenoj kocki.

– Možda ćeš jednog dana biti dobar arhitekta – pohvalio ga je otac. – Da li bi to volio?

Dječak se nasmiješio. Nije sasvim razumio ko je arhitekta, ali klimnuo je glavom; bar je zvučalo lijepo.

Neobično uporan, Sadik ga je potom zamolio da uđe u kuću s njim. Ali dječaku je trebalo još nekoliko minuta da dovrši kocku, i to vrijeme mu je dato.

– Ali samo deset minuta, može?

Uz očevu pomoć, kamena kocka sada je nalikovala malehnoj stambenoj zgradi, i Ismet se prepustio završnim detaljima. Osjećao se dobro dok je postavljao dimnjak na vrh konstrukcije, improvizirao terase, vozila blizu ulaza, ispred zgrade postavio neobično velikog kućepazitelja od gline. Da nije bilo njihovog susjeda Rame koji je ušao u dvorište, dječak bi zaboravio ono što je obećao ocu.

– Oh, Ismet je tu! – uzviknuo je čovjek nasmiješivši se dječaku. – Ismet, “čisti”, “onaj s nepogrešivim srcem”.

Ismet se također nasmiješio. Svidjele su mu se Ramine riječi; to je zaista bilo značenje njegovog imena.

– Je li ti otac kod kuće? Dobro; želim razgovarati s njim.

Susjedova posjeta omogućila je dječaku još nekoliko minuta igre, ali ni to nije bilo dovoljno za savršenu konstrukciju. Završit će je kasnije ili sutra; sad je morao ući unutra. Ali šta će raditi u svojoj sobi, sam, za vrijeme Ramine posjete?

Dječak je pažljivo prošao hodnikom. Vrata dnevne sobe bila su malo otvorena i mogao je čuti Ramu. Bilo je nečega neobično ozbiljnog u glasu ovog čovjeka, ali to nije bilo dovoljno da ga natjera da zastane i osluhne. Međutim, kada je čuo riječ "avion", Ismet je prišao bliže vratima.

– I ovo nije prvi put da se odvija takva suptilna eliminacija – rekao je Ramo. – Čak su i 1960-tih Srbi bili uključeni u takve pokušaje. Vlada je i tada stajala iza njih, kao i sada, 1992. godine. Srbi su položili zakletvu da će nas iskorijeniti, i bojim se da neće stati dok ne postignu svoj cilj.

Do dječaka nisu dopirale nepoznate riječi; ono što je bilo novo bili su detalji.

– Razumijem tvoju zabrinutost, Ramo – počeo je Sadik, nakašljavajući se, nezadovoljan svojim prilično neuvjerljivim tonom. – Ali sada su vremena drukčija i ovo sada se ne može tako lako povezati s onim što se dogodilo prije nekoliko decenija. Ne, neću ići u Tursku, i ne mogu tek tako tamo poslati porodicu. Mislim da će se ovo sve uskoro završiti i da će biti dobro za sve nas.

– Ali, Sadik, molim te! Razmisli o Ismetu...

Dječaku se učinilo da je u ovom trenutku čuo glas svoje majke. Nakon spomena njegovog imena nisu izgovorene druge riječi, ali zvuk koji je uslijedio potresao ga je snažno: prvi put u njegovom mladom životu čuo je majku kako plače.

Čvršće stisnuvši usne, Ismet se opirao potrebi da se pomakne i produbi svoje disanje. Nastavio je slušati, nepomičan, podnoseći bol u grlu. Trebalo je proći neko vrijeme dok nije uslijedio jednako ozbiljan, jednako čvrst Ramin glas.

– Previše si optimističan, Sadik. Ali sjeti se svih onih Bošnjaka koji su prije samo nekoliko mjeseci mislili da ih Srbi neće napasti, da će Bosna ostati netaknuta. Da gledaš televiziju, znao bi da su Bošnjaci u Bosni žrtve najstrašnijeg zločina. A mi, sandžački Bošnjaci, lahka smo meta, Sadik, već na njihovoj teritoriji. Za Srbe smo samo gomila pasa kojih se treba riješiti.

Ismetove ruke počele su drhtati. Zvuci pokreta iz dnevne sobe natjerali su ga da pobjegne u svoju sobu.

Nikad prije se nije ovako osjećao. Talasi, vrući i hladni, brzo su se mijenjali dok su prolazili njegovim tijelom, a srce mu je divlje kucalo. Disao je nešto slobodnije, sam u svojoj sobi, i osjećao je manje bola, ali nije se mogao odvojiti od razgovora kojem je svjedočio. Ne, nije to očekivao; odjednom je situacija postala mnogo ozbiljnija, pitanje života ili smrti.

Sjena zbunjenosti postajala je sve gušća nad dječakom. Riječi su mu odzvanjale u ušima, Ramine riječi, riječi njegovog oca, majčin plač. Očajnički je želio vjerovati u ono što je rekao njegov otac: da ono što je nekada bilo više nije istina, da će se ovo sve uskoro završiti i da će biti dobro za sve. Ali bilo je teško vjerovati u te riječi; i činjenica da su i Ramo i njegova majka vjerovali u suprotno nije bio jedini razlog za to. Sam način na koji je otac izgovorio svoje riječi nije ulivao povjerenje.

Kako je sve odjednom postalo drukčije, novi svijet. Jučer je saznao za starog, historijskog neprijatelja, kako neprijateljstvo između Bošnjaka i Srba nije nešto novo. Ali, dok je mislio da su vijekovi odvajali ova dva naroda od posljednjeg sukoba, danas je saznao da su Srbi prije samo nekoliko desetljeća bili toliko odlučni da iskorijene Bošnjake.

Još jednom je zadrhtao, sjećajući se Raminih riječi. Bilo je užasno znati da je biti progonjen osobina njegovog naroda, nešto po čemu su bili poznati – žrtve, neko ko se tjera, psi kojih se treba riješiti.

Dječak te noći nije mogao zaspati; oči su mu se zatvorile na nekoliko sati tek nakon zore. Soba u kojoj je bio nikada nije bila tako mračna, pa čak i dvorište, kuća i sve što je bilo oko njega odjednom su mu bili strani. Hiljade pitanja mu je prolazilo kroz glavu. Šta se događalo sa svijetom – više ga nije mogao prepoznati. Da li će doći do napada, progona, hoće li on i njegovi roditelji bili protjerani, kuća spaljena – šta će biti s njima? Jecaji njegove majke odzvanjali su mu u ušima. Ništa što je ikada čuo, ništa što je u životu doživio nije učinilo da se osjeća tako beznadno, tako slabo.

### Poglavlje 3

Nekoliko dana kasnije, Ismetu je bilo dozvoljeno da se igra van dvorišta. Prvo je pitao majku za dozvolu, ali kako mu ona to nije dozvolila, obratio se ocu.

– Da, možeš ići – rekao je njegov otac. – Ali ne odlazi daleko i ne zadržavaj se dugo. Jer nećeš se moći igrati van dvorišta cijele sedmice ako ja ili tvoja majka budemo morali dolaziti po tebe. U redu?

Ismet je iskoristio ovu priliku da ode na obližnji teren gdje su se dječaci iz njegove ulice često okupljali i igrali fudbal. Možda će tamo naći Emira; želio je s njim razgovarati više od bilo čega drugog, postaviti mu pitanja o avionima, Srbima, bijegu u Tursku. Emir je sigurno znao odgovore.

Na njegovo razočaranje, samo su se mnogo stariji dječaci igrali na terenu. Morao je gledati utakmicu, jer su obje ekipe imale dovoljno igrača, i zapravo su tek počeli igrati. Imao je svoj omiljeni tim, u kojoj su većina igrača bili susjedi iz njegove ulice, i s kojima je bio u dobrim odnosima. S divljenjem je gledao kako igraju, uzbuđen svaki put kad bi se lopta približila голу druge ekipe, spreman za navijanje. Ocu je rekao da bi želio postati arhitekta, ali želio bi postati i fudbaler kome su se svi divili. S uzbuđenjem je gledao kako stariji dječaci vješto vode loptu, koliko im je poslušna i kako se lopta, kao da je živa, uvijek iznova vraćala istom igraču. Možda će jednog dana moći tako voditi loptu i imati tako poseban odnos s njom.

Poznato lice išlo je prema Ismetu dok je stajao i posmatrao utakmicu. Bio je sretan što je vidio Emira, ali osjetio je nelagodu kad je vidio manje poznato lice s njim. Pitanja će postavljati kasnije, odlučio je, kad Emir i on budu sami. Pred Adom neće pitati ništa; nije ga poznavao dovoljno dobro.

Prijatelji su se pozdravili i razmijenili nekoliko riječi o fudbalskoj utakmici, ali tema se ubrzo promijenila. Na Ismetovo iznenađenje, Emir i Ado kao da su već razgovarali o avionima i Turskoj, i on je odmah uočio da oni o tome znaju mnogo više od njega. Samo ih je slušao. Bio je zapanjen, posmatrajući s kakvim su uzbuđenjem govorili o onome što su vidjeli i čuli, potpuno drukčija reakcija od njegove, bez ikakve brige, bez ikakvog straha.

– A jesi li čuo avione? Jesi? U redu – pitao ga je Emir u jednom trenutku, govoreći brzo. – Ali, da li znaš zašto Srbi koriste avione? Žele nas uplašiti, žele nas natjerati da odemo u Tursku, gdje žive drugi muslimani. I trebali bismo, jer ne možemo živjeti zajedno sa Srbima!

Očigledno želeći da doda veličini trenutka, Ado im je rekao da je zapravo vrlo jasno vidio dva aviona; oduševljeno je izvijestio o tome kako su napravili nekoliko krugova i da ih je on sve vrijeme s uzbuđenjem posmatrao.

Ismet je slušao, raširenih očiju, i nije rekao ništa. Nije mogao razmišljati dok su njegovi prijatelji govorili, već je samo pustio da njegova mašta ispuni prazninu njegovog vlastitog iskustva a slike i zvukove koji nedostaju stavio je tamo gdje im je mjesto. Činilo se da detaljima nema kraja.

Kada su završili priču o avionima, Emir i Ado nastavili su mu pričati o slikama rata koje su vidjeli na televiziji: vojne uniforme, mitraljezi, tenkovi, srušene kuće, izbjeglice, žrtve. Ali za razliku od njegovih prijatelja, kojima je svaki od ovih prizora i zvukova značio uzbuđenje, Ismetu su donijeli samo nelagodu. Sjetio se onoga što je Ramo rekao njegovom ocu. Dobro je znao da su sve te slike potjecale iz Bosne, da su žrtve o kojima je slušao Bošnjaci, njegov narod. Bilo mu je teško razumjeti kako su njegovi prijatelji, kako mu se činilo, propustili tako važnu informaciju.

Oštrim je čulima dječak upijao ono što je posluženo njegovoj djetinjoj, nevinoj mašti, dišući sve pliće dok su se slike gomilale. Mislio je da je čuo najgore kad je Ado govorio o snajperskoj žrtvi – već ranjenom čovjeku koji je zvao u pomoć, pa je ubijen sljedećim metkom – ali se prevario.

– Ali postoje i daleko strašnije priče koje sam čuo – rekao je Emir u zaključku. – Jeste li znali da Srbi zaključavaju ljude u kuće, a zatim ih spaljuju? I dok kuće gore, oni gledaju, smiju se i pjevaju.

– A ima još goreg! – Ado je brzo dodao. – Oni čak prisiljavaju roditelje da stavljaju svoje bebe u pećnice; a ako roditelji to ne učine, žive ih oderu.

Ismet se ohladio, gledajući Adu: dječak je uz posljednju riječ uhvatio kožu obraza i povukao je na stranu.

U međuvremenu se fudbalska utakmica završila, i tri dječaka su pozvana da učestvuju u sljedećoj. Dok su Emira i Adu, dva iskusna igrača, odabrali kapiteni timova, Ismet je poziciju golmana dobio tek nakon Emirovog tvrdoglavog insistiranja. Ali Ismet je ipak bio zahvalan na ovoj prilici i ponosno je stao između dva kamena koja su označavala gol. Možda će kasnije moći igrati, kad se pokaže.

Igra mu je bila zanimljiva, ali samo u početku. Svi ostali dječaci letjeli su kroz polje lagahni poput vjetra, prateći loptu kao da im život ovisi o njoj, vičući, dozivajući jedni druge, pucajući od uzbuđenja kad bi se našli u blizini suprotnog gola. Ali Ismet je vrlo brzo postao

neobično ravnodušan. U stvari, u jednom trenutku, nedugo nakon početka igre, on je više bio posmatrač koji je slučajno stajao između dva kamena – ni golman, ni učesnik u igri. Neka vrsta nespretnosti uvukla mu se pod kožu, nepažnja, neobičan nedostatak snage i interesa koji je iznenadio čak i njega. Misli su mu se rojile. Razgovor koji je prethodio utakmici bacio je gustu sjenku na njega. Riječi njegovih prijatelja neprestano su mu odzvanjale u ušima, zamagljujući mu um, spotičući noge, čineći ga usporenim i smetenim.

– Ne možeš se više igrati s nama! – kapiten njegovog tima na kraju ga je izgrdio. – Čak bi i curica mogla bolje šutnuti loptu! A šta si ti uradio? Samo si je gledao!

Čitav dan se Ismet borio s onim što su mu Emir i Ado rekli. Slike – ispunjene vatrom, ispunjene krvlju – neprestano su ga napadale; neumorne, neumoljive, razgovarale su s njim sablasnim glasovima: vrisak izbezumljenih ljudi zaključanih u zapaljenoj kući, zastrašujuće udaranje pesnica o vrata, zvuci smijeha u kojem su drugi uživali. Iznova bi čuo Adin glas, vidio njegovu gestu, bio usisan u jezivi svijet koji je njegov um stvorio oko užasne priče. Za njega je to bio šok, više nego šok, i očajnički se pokušao spasiti od navirućih slika. Možda su Emir i Ado pogriješili; možda se to dogodilo jednom, godinama i godinama prije, kad su ljudi bili jako zli. Zašto bi neko zaključavao druge u kuću, a zatim je palio? Srušiti praznu kuću – to je nekako mogao razumjeti – ali ubijati ljude, djecu, bebe, biti tako okrutan – to nije bila istina, to ne može biti istina. Ne, to nije nešto što bi se moglo dogoditi na ovom svijetu.

Ali što se njegova nevinost žešće borila s groznim slikama, dio njega je vjerovao da je sve što je čuo istina, surova nova stvarnost čiji stisak oko njega neće uskoro postati labaviji.

Osjećaj straha i neizvjesnosti počeo je obuzimati kuću u kojoj je živio Ismet, neka čudna, proladna tišina, ranije nepoznata, prigušena svijest o strahotama koje se događaju vrlo blizu, ali s mogućnošću da se preliju preko vlastitog praga. Bolest srca počela je napadati ljude na Balkanu. Bila je to stara bolest – želja da se unište druge nacije – koja je jenjavala pola stoljeća, naizgled nestala, ali sada je bila ponovo probuđena.

Odjednom, s težinom čitavog svijeta na njenom nježnom srcu, Ismetova majka se počela mijenjati. Pripadajući generaciji čiji su se djedovi prije nekoliko decenija borili protiv istog neprijatelja, ona je bila još jedna žrtva bezbrojnih glasina koje su kružile gradom, a svaka od njih bila je užasnija od prethodne. Polahko se dječak navikao na njene promijenjene oči, na njen tihi glas, prigušen strahom. Mnogo puta mu se činilo da je vrlo zabrinuta, ne u potpunosti prisutna, njene geste ponekad previše nemirne, drugi put prespore. Nedostajala mu je ona majka od prije, njen živahni duh, ali osjećao je da po ovom pitanju ne može ništa učiniti. Obuzeo ju je strah, u potpunosti, nešto što je dječak mogao osjetiti. Također je

pokazivala tendenciju ka usamljenosti. Ranije su često posjećivali druge, komšiju ili rođaka, čak bi išli u grad, kupili nešto – pošećerenu jabuku, štapić na kojem je šećerna vuna, kiflu – i vratili se vrlo sretni. Ali ovog ljeta Refida skoro da nije izašla iz kuće. Istina, i dalje je pokazivala zabrinutost za svog sina, pokušavajući ponovo da bude topla, ali to je bila druga vrsta topline, ne ona čista, ne ona koju je Ismet nekada dobivao od nje. Bilo je u njoj nečeg tužnog, nečeg zbog čega se dječak osjećao bespomoćno, beznadno i slabo.

Iz straha, sada osjećajući opasnost u samom zraku koji je udisala, Refida je svom sinu nametnula mnoga ograničenja. Rijetko mu je dopuštala da se igra sa svojim prijateljima. Zahtijevala je da Ismet ostane u dvorištu i bila bi jako uznemirena kad bi mu Sadik dao dozvolu za igru na obližnjem terenu, često prisiljavajući njenog supruga da nametne dodatni rok. I dok je dječak bio odsutan, postajala bi žrtvom bezbrojnih scenarija od kojih je svaki bio nadahnut groznim pričama koje je čula. Jednom, kad je Ismet stigao kući malo kasnije, nije mogla zadržati svoje strepnje.

– Ne želim da više igra na terenu! – rekla je svome mužu glasno i kao kroz plač. – Rat će svakog trenutka započeti, Sadik, i ne želim da moj sin bude udaljen od mene!

Dječak je jako zadrhtao. Čuvši te riječi, saznao je koliko je situacija postala opasna; i to tako direktno, tako otvoreno, kroz glas svoje majke.

No, iako sjena bačena na Ismetovo djetinjstvo nije postajala rjeđa kako su dani prolazili, robusna priroda njegove dječije razigranosti i dalje se opirala novoj stvarnosti. Kao da se ništa neobično nije događalo, nastavio je uživati u dječijim radostima koliko je mogao, s prijateljima, u igrama. Istina, velikim dijelom zbog utjecaja njegove majke, dječakov duh bio je primoran da preda dio svoje živosti, ali ostalo je dovoljno prostora za improvizaciju i nadoknađivanje izgubljenog. Sam, kod kuće, u dvorištu ili u svojoj sobi, dječak bi se pokušao zabavljati, igrao bi se s kamenjem i glinom, kopirao bi crtane figure na poluprozirni papir i crtež ispunjavao bojom. Ponekad bi pozvao Emira, i zajedno bi se igrali klikerima, koristili očeve alate za izgradnju malehne drvene kućice za ptice, a zatim sljedeći put poboljšali izradu.

Ipak, iako je zadržao nevinu vitalnost svog djetinjstva, dječak nije ostao ravnodušan prema onome što se događalo oko njega. Navečer bi želja za igrom ustupila mjesto nečem drugom, nečemu što mu je postajalo sve važnije. Došunjabo bi se iza vrata dnevne sobe i potajno bi posmatrao i osluškivao, upornim pogledom kroz duhanski dim. Razumio je gdje je Bosna, šta se tamo događalo, razumio je da je to njegov narod prepušten na milost i nemilost srpskoj vojsci. Mnogo uznemirujućih slika bljeskalo mu je pred očima s TV ekrana:

brojne granate jurile su prema zapaljenom gradu, srušeni minareti, vrisak očajnih žena, i, najgore od svega, krvava, beživotna tijela koja su ležala na pustim ulicama. Sve ga je to silno mučilo iznutra, ali nikad nije govorio o svom teretu, niko nije znao kroz šta prolazi. Sve se to u njemu gomilalo, postajalo sve teže, tonulo sve dublje. I neizmjerni pritisak ubrzo je počeo zahvaćati malo tijelo. Počeo je imati glavobolje, problijedio je i jeo mnogo manje. A kad se desilo da su se avioni još jednom nadvili nad njihovo mjesto – ovaj put iznad dvorišta tako da ih je mogao jasno vidjeti – težina njegove tjeskobe uzrokovala je neku vrstu bolesti zbog koje je dva dana bio u krevetu.

U takvim okolnostima – svaki dan izložen nečemu novom i strašnom u vezi s tekućim ratom u Bosni i patnjama Bošnjaka – dječak je počeo mijenjati neka svoja prošla uvjerenja o svijetu i ljudima. Srbi su bili neprijatelj, polahko se uvjeravao, ljudi s kojima oni, Bošnjaci, nikada nisu bili u dobrim odnosima, s kojima nikada nisu mogli biti u dobrim odnosima. Tokom takvih razmišljanja često mu se događalo da mu sjećanje na događaj sa zmijom padne na pamet; uz osjećaj krivice osvrnuo bi se na taj događaj, kada je pogrešno pretpostavio da ga je spasio Srbin.

\*

Kraj ljeta označio je kraj odmora za djecu ovog mjesta. Prve sedmice u školi za većinu značile su radost. Bilo je dobro vidjeti stare prijatelje nakon nekoliko mjeseci, razgovarati s njima, smijati se s njima. Ljeto je bilo dobro, vrijeme bez obaveza, ali mnogi su imali više prijatelja u školi, što je značilo razliku, barem dok su dani još bili topli.

Ne više pod čvrstim zagrljajem svoje majke i njenog intenzivnog nadzora, Ismet se osjećao mnogo bolje. On i Emir imali su mnogo prijatelja s kojima su sate provodili u školi. Igrali su fudbal na školskom dvorištu, jurili jedni druge i imali su mnoga druga mala natjecanja, čak i ona koja su uključivala brojeve, brze kalkulacije, što je među njima bilo nešto novo. Kako je bio dobar osjećaj ponovo se igrati s drugima, daleko od kuće; slobodno trčati, juriti druge, biti gonjen, vikati, smijati se. Istina, čitanje je bilo mukotrpno, a i brojevi, ali biti ovdje, u školi, ipak je bilo puno bolje nego biti sam kod kuće.

Ismet je istinski uživao u prvim danima u školi, okružen prijateljima, igrama. Ipak, postojalo je nešto zbog čega je na neko vrijeme zaboravio ovu novostečenu slobodu, nešto što ga je natjeralo na zamišljenost i neobično povlačenje. Sjedio je blizu Ivane, Srpkinje. Bili su prijatelji prije samo nekoliko mjeseci, ali sada je sjedio pored nje kao da mu je bila potpuno nepoznata, ponekad čak kao neprijatelj. Ne, nije bilo posebnog razloga za njegovo

neprijateljstvo prema njoj – zaista, još nisu razmijenili ni riječi – ali Ismet je smatrao da ona ima moć da proдре kroz njegove najradosnije trenutke i uništi ih. Gledao ju je kroz objektiv spoznaja stečenih posljednjih mjeseci. Ivana je bila Srpkinja, i zbog toga ne više prijateljica, ne više ono što je nekad bila.

Dani su prolazili, a školske obaveze dolazile. Hodnici škole odzvanjali su mnogo slabijom bukom sada kada je došlo vrijeme domaćih zadataka, sada kad je počelo ocjenjivanje. To je donijelo mnoge brige onima kojima su čitanje i brojevi još bili nešto strano, igra koju još nisu savladali. Emir i Ismet bili su među takvima. Istina, Ismet je bio nešto bolji učenik od Emira, ali je i njemu bilo teško plivati morem nepoznatog.

Tako, jednog jutra, kada je domaći zadatak trebalo predati učitelju, dvojica prijatelja nisu imali drugog izbora nego da se pouzdaju u rad drugih. Pitanja su zaista bila izazovna, barem sudeći prema broju drugih učenika koji su radili isto i kopirali rad nekolicine.

– Je li ovo dvojka ili devetka, Ismete?

Dvojica prijatelja sjedili su za svojim stolom, oči su im se brzo kretale preko redaka ispisanih na papiru koji je bio ispred njih. Bila je to tuđa domaća zadaća. Emir ju je uzeo, i oni su sada bili zauzeti kopiranjem; čas samo što nije bio počeo.

Emir je prvi završio. Nije mu bilo jasno zašto je Ismet provodio toliko vremena posmatrajući brojeve, ali je odlučio da ga ne treba požurivati.

– A čija je ovo domaća zadaća? – pitao je Ismet, i on skoro pri kraju. – Vrlo je uredno napisana, i sve izgleda tačno. Pitam se ko provodi toliko vremena proučavajući brojeve.

– To je Ivanina zadaća – odgovorio je Emir. – Da, vrlo je dobra s brojevima; uvijek bismo trebali kopirati od nje.

– Ivanina? – Ismet je upitao, povišenim glasom.

– Da. Zašto?

Ismet ga je pogledao vrlo neobično, a zatim je pogled spustio na Ivaninu zadaću. Obuzeo ga je osjećaj razočaranja. Sve to vrijeme, možda deset minuta, kopirao je nešto što je Ivana napisala.

– Zašto mi nisi rekao da je njena zadaća? – pitao je uvrijeđeno. – Ona je Srpkinja, Emire. Zar se ne sjećaš šta si mi rekao o njima, da nikada ne bismo trebali biti prijatelji s njima?

– Pa... – Emir je zastao. – Ne znači da smo prijatelji ako kopiramo od nje. Kako god... Jesi li završio?

Ismet se naslonio na svoju stolicu. Dok je njegov prijatelj nosio papir Ivani, pratio ga je krajičkom oka. Gledajući pred sebe, u redove koje je kopirao, osjećao se kao da je počinio vrlo loše djelo, nešto opasno, neprihvatljivo, neoprostiv grijeh.

Cijeli taj dan Ismet nije razgovarao s Emirom. Teško je čak i gledao u njegovom smjeru. Pognute glave, duboko posramljen, čekao je dok je učitelj skupljao zadaće. Kako se loše osjećao kad je uzeo njegovu.